



SULTAN İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Altı Aylık Hakemli Kısa Makale, Araştırma ve İnceleme Dergisi

Vol./Cilt: 2, Issue/Sayı: 1, ss. 180-194, June/Haziran 2024

Ayetler Çerçevesinde Fatıha Sûresindeki “Sırât-ı Müstakîm” Tabirinin Kavramsal Analizi*

Conceptual Analysis of the Expression “Sirat-i Mustaqim” in Surah Fatıha within the Context of Verses

Hanife ERSOY¹ Fatih TOK²

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Ersoy, Hanife – Tok, Fatih. “Ayetler Çerçevesinde Fatıha Sûresindeki “Sırât-ı Müstakîm” Tabirinin Kavramsal Analizi”. *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 2/2 (Aralık 2024), 180-194. <https://zenodo.org/10.5281/zenodo.14582212>

CC BY-NC 4.0

Öz

Bu makale, Fatıha sûresinde yer alan “Sırât-ı Müstakîm” (dosdoğru yol) tabirinin kavramlarını ve anlamını ayetler çerçevesinde incelemektedir. Bu bağlamda öncelikle sırât ve müstakîm kelimelerinin anlamları araştırılmakta ve bu kelimelerin yakın veya eşanlamli kavramlarla olan anlam ilişkileri değerlendirilmektedir. Bu araştırma, “sırât” ve “müstakîm” kavramlarının anlamlarının tam olarak anlaşılması için lügat anlamlarının yanı sıra, Kur’ân’daki kullanımlarını ele almaktadır. Bu çalışma dilbilimsel analizler, ilk dönem sözlükler, klasik ve modern dönem tefsirlerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma, tümevarım metoduyla sırât-ı müstakîm tabirinin kelimelerini tek tek inceledikten sonra bir bütün olarak kazandığı anlamı tespit etmeye çalışacaktır. Bu bağlamda özellikle her gün namazda okunan “Bizi sırât-ı müstakîme ilet” sözü ile tam olarak neyin kastedildiği anlaşılacak istenmektedir. Sonuç olarak da sırât-ı müstakîm tabirinin hem birey hem de toplum açısından ne anlam ifade ettiği ortaya konulmaktadır. Araştırma, zikredilen yolun bir ahlak ve doğruluk yolu olduğunu göstermektedir. Bu ise bireyin hem Allah ile ilişkisinde hem de sosyal yaşantısında istikamet üzere olması anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’ân, Sırât, Müstakîm, Yol.

* Araştırma Makalesi / Research Article, Geliş Tarihi / Date Received: 05.11.2024, Kabul Tarihi / Date Accepted: 31.12.2024, Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2024.

- Bu çalışma ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Doç. Dr. Fatih TOK danışmanlığında yürütülen “Sırât-ı Müstakîm” Tabirinin Kur’ân’daki Anlam Alanı” başlıklı tez çalışmasından üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, TÜRKİYE. E-Mail: hanersoy26@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1958-7611>.

² Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı, Eskişehir, TÜRKİYE. E-Mail: ftok@ogu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4881-5455>

Öne Çıkanlar

- Sırât-ı Müstakîm, kendinde eğrilik ve sapma olmayan, her türlü iyi ve güzel davranışlara götüren ve üzerindeki kimseyi hedefine kolayca ulaştıran bir yoldur.
- İrade sahibi insan, her gün beş vakit namazda Yüce Allah’tan “Bizi dosdoğru istikametli yola hidayet et” duasını yapar.
- İnsan, halifelik görevini layıkıyla ve hakkını vererek, adalet üzere dimdik ve dosdoğru yaptığında dünya ve ahiret saadetine kavuşmaktadır.
- Bu çalışma sorumluluk sahibi insana sırât-ı müstakîm üzerinde olmanın önemini göstermekte ve İblis’in adımlarını takip etmenin sakıncalarını hatırlatmaktadır.
- İslam Dini, istikamet üzere olmayı önemsemektedir.

Abstract

This article examines the concepts and meanings of the expression “Sırât-ı Müstakîm” (straight path) in the Surah Fatiha within the framework of verses. In this context, firstly, the meanings of the words sırât and müstakîm are investigated and the semantic relations of these words with close or synonymous concepts are evaluated. In order to fully understand the meanings of the concepts “sırat” and “müstakîm”, this research examines their literal meanings as well as their usage in the Quran. Linguistic analyses in this study were carried out by using early dictionaries, classical and modern period commentaries. The research will try to determine the meaning of the term sırât-ı müstakîm as a whole after examining each word one by one using the inductive method. In this context, it is aimed to understand what exactly is meant by the phrase “Guide us to the sırât-ı müstakîm”, which is recited especially in prayers every day. As a result, the meaning of the term “sırât-ı müstakîm” for both the individual and society is presented there. The research shows that the mentioned path is a path of morality and truth. This means that the individual is on the right path both in his relationship with Allah and in his social life.

Keywords: *Tafsîr, Qur’an, Sırat, Mustaqîm, Path.*

Highlights

- Sırat al-Mustaqîm is a path without deviation, guiding one towards all good and virtuous deeds and leading its adherents smoothly to their ultimate destination.
- Possessing free will, humans engage in daily prayers, invoking Allah with the supplication, “Guide us to the straight path.”
- When humans fulfill their role as Allah’s stewards with justice, upholding the path of righteousness, they attain happiness in both worldly life and the hereafter.
- This study demonstrates to the responsible individual the nature of being on the Sırat al-Mustaqîm, while also reminding them of the consequences of following in Iblis’s footsteps.
- Islam emphasizes the importance of being on the right path.

1. Giriş

İnsanlık tarihi, Yüce Allah’ın meleklere çamurdan bir insan yaratacağını bildirmesi ile başlamaktadır.³ Allah, yarattığı insana iyi ve kötü olma potansiyeli, imkânı ve hakkı vermiştir.⁴ İradesiyle tercihte bulunabilen insan ya nefsinin iyi olma yeteneklerini harekete geçirerek Allah’ın dosdoğru yolunda yaşamını sürdürüp felaha kavuşur ya da onun apaçık düşmanı olan

³ es-Sâd 38/71.

⁴ eş-Şems 26/91

İblis'in adımlarını takip edererek felakete sürüklenir.⁵ Yüce Allah peygamberler göndererek bu konuda insanları uyarılmış ve onları "sırât-ı müstakîm" üzere olmaya ve kalmaya davet etmiştir.

Araştırmamızın başlıca amacı, Kur'ân'ın temel tabir ve terkiplerinden biri olan "sırât-ı müstakîm" kavramının anlam alanını tespit etmektir. Bu bağlamda özellikle şu hususları inceleyeceğiz:

Kur'ân'da sırât ve müstakîm kelimeleri buldukları ayetlerde farklı anlamlar içeriyor mu?

Bu kelimelerin eşanlamlı ya da yakın anlamlıları var mıdır? Varsa hangi kelimeler ve nasıl bir anlam ilişkileri vardır?

Tabir olarak sırât-ı müstakîm Fatiha sûresinde nasıl bir anlam kazanmıştır?

İlk defa Mekke'de beşinci sırada nazil olan Fatiha suresinde geçen "sırât-ı müstakîm" ifadesinin, Fatiha kıraatinin zorunluluğu dolayısıyla beş vakit namazda tekrar tekrar okunması bu tabirin araştırılmasını önemli kılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu kavramın nasıl bir anlam çerçevesine sahip olduğunu yakın ve benzer anlamlı kelimelerin lügat ve Kur'ân'daki anlamları üzerinden tespit etmeye çalışacağız.

Hidayet rehberi olan Kur'ân-ı Kerim'de bulunan kelime, kavram ve tabirlerin doğru anlaşılması için bazı hususlara dikkat etmek gerekmektedir. Bu çerçevede, ayetlerdeki kelimelerin sözlük anlamlarının dikkate alınması, bununla birlikte o anlamların ötesine geçilmesi ve daha geniş bir çerçevede araştırılması icap etmektedir. Keza ele alınan kelimelerin, başka türevlerine bakılmalı, indiği zaman ve coğrafyada kullanıldığı manalar da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayetler bağlamından koparılmadan Kur'ân bütünlüğü içinde değerlendirilmelidir.⁶

Araştırmamızın konusu olan "sırât-ı müstakîm" tabirinin Fatiha sûresi çerçevesindeki anlamını araştırırken temel amacımız, bu tabirle verilmek istenen ilahî mesajın ne olduğunu anlamaya çalışmaktır. Bu yolun insanı nasıl Allah'la sağlıklı bir iletişime götüreceği ve sosyal yaşantıda refah ve huzura kavuşturacağı araştırılacaktır.

Araştırmamızda lügatlerden, ilk dönem ve modern dönem tefsirlerinden, bu konuda yazılmış olan müstakîl eserlerden yararlanılacaktır. Araştırma boyunca, Fatiha sûresindeki sırât-ı müstakîm terkiplerini oluşturan kelimelerin tek tek anlamları ile terkiplerin bütün olarak anlam alanını tespit etmek için Kur'ân'daki benzer ve yakın anlamlı kelimelerden de istifade edilecektir. Bazı akademik çalışmalarda kısmen değinilen sırât-ı müstakîm tabirini, müstakîl bir başlık halinde ve odak ifade olarak ele alıp inceleyeceğiz.

⁵ el-Hicr 15/39-40; el-Â'raf 7/17

⁶ Ali Rıza Gül - Mehmet Halil Çiçek vd. *Tefsir Usulü* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2020), 270.

2. Sırât-ı Müstakîm Kavramının Analizi

İnsanoğlu ulaşmak istediği hedefe varmak ve iç dünyasında huzur bulabilmek için her zaman bir yol arayışındadır. Kur’ân-ı Kerim insanın huzur bulacağı yolu “sırât-ı müstakîm” olarak ifade etmektedir. Şimdi de bu ifadedeki kelimelerinin sözlük ve terim anlamlarını inceleyerek tabirin anlam alanını tespit etmeye çalışacağız.

2.1. Sırât Kavramı

Sırât kelimesi, Kur’ân’da yirmi beş surede, kırk beş ayette geçmektedir. Kırk üç ayette isim olarak, iki ayette zamire bitişerek isim tamlaması şeklinde gelmektedir.⁷ Sırât kelimesi Arapçaya, eski İran dillerinden Pehlevice yol anlamındaki “srat” sözcüğünden geçmiştir.⁸ İsfahânî, “sâd” harfi ile yazılan sırât kelimesine “doğru yol” anlamı verdikten sonra bu kelimenin “sîn” harfiyle sırât şeklinde de telaffuz edilebileceğini söylemektedir.⁹ Sîn harfiyle yazıldığında ise kelimenin “kolay yol” anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰

Sırât isminin ilk harfinin farklı telaffuzu ile ilgili İbn Manzur, kelimedeki “sâd” harfinin aslının “sîn” olduğu, aynı şekilde “sâd”, “sîn”, “ze” harfleriyle de yazıldığını belirtmiştir. Ona göre bunların hepsi de üzerinde yürünen “yol” anlamına gelmektedir.¹¹ Zemahşerî, bir adam bir şey yuttuğu zaman kullanılan “sırât” kelimesi, kendisini takip edenleri adeta yuttuğu için yola da isim olmuştur, demektedir.¹²

Sırât kelimesinin telaffuzu, sîn, sâd, ze ile ifade edilse dahi “yol, doğru yol, kolaylık yolu” anlamlarına geldiğini görmekteyiz. Kur’ân’da sırât kelimesi, “yol” anlamında geçmektedir.¹³ Bu yolun nasıl bir yol olduğu ise sırât kelimesinin yanına gelen diğer kelimeler, sıfatlar ya da bağlamdan anlaşılmaktadır.

2.2. Kur’ân’da Sırât / Yol Anlamında Kullanılan Kelimeler

Kur’ân’da aralarında anlam bakımından küçük farklılıklar olsa da “yol” anlamına gelen sebîl, tarîk, din, millet, şeriat, hidâyet, minhâc kelimeleri de yer almaktadır. Aşağıda bu kelimelerin anlamları üzerine kısa bir inceleme yapacağız.

2.2.1. Sebîl

Kur’ân-ı Kerîm’de sebîl kelimesi, elli dokuz surede, yüz yetmiş iki ayette geçmektedir. Sebîl kelimesine İsfahânî, “engebesiz, dosdoğru yol” anlamı vermektedir. Çoğulunun “sübülen” olduğunu ifade ettikten sonra Kur’ân’dan örnekler vererek sebîl kelimesinin “hak yol”

⁷ el-Fâtıha 1/6-7; el-Bakara 2/142-213; el-Âl-i İmrân 3/51-101; en-Nisâ 4/68-175; el-Mâide 5/16; en-Nahl 16/76-121; el-Meryem 19/36-43; el-Hac 22/24-54; el-Fetih 48/2-20;

⁸ Etimolojik Açıdan Ak Sözlük, “sirat”, (Erişim 30 Aralık 2024).

⁹ Râgıp el-İsfahânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid el-Kîlânî, (Beyrut: Dâru’l-marife, ts.), 280.

¹⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 230.

¹¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisânü’l-Arab* (Kahire: Nâşir Yayıncılık, 1119), 2432.

¹² Cârullah Ebü’l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâga* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 1/450.

¹³ el-Fâtıha 1/7; el-Bakara 2/142; el-En’âm 6/39; el-Âraf 7/16; es-Sâffât 37/118.

anlamına geldiğini söylemektedir. Sebîl kelimesine ister iyi ister kötü olsun kendisiyle bir şeye ulaşılan her şey için kullanıldığını belirtmektedir.¹⁴

İbn Manzur sebîl kelimesine, Allah'ın davet ederek çağırdığı yol, her türlü iyiliğe götüren, ilim isteyen, söz tutan, yerine getiren, vakfeden, adayan, hedefe ulaştıran, kendisinde hiçbir eğim ve sapma olmayan yol anlamı vermektedir.¹⁵ Bu yönüyle sebîl, her peygamberin takip ettiği ve insanları çağırdığı, özünde tevhit inancı olan Allah'ın belirlediği yol, dinin adı, kendisiyle Allah'a yaklaşılana, özünde iyi ve temiz niyet şartı olan, her türlü hayırlar dâhil, ilahi iradenin ezelden ebede güzelliklerin yansıdığı hayır ve ahlâkî prensipler yoludur. Bu tarifler ışığında sebîl kelimesi “Allah uğrunda”, Allah yolunda”, “O'nun için “anlamlarında olduğu da görülmektedir.

Yukarıda sebîl kelimesine verilen anlamlardan “engeli olmayan dosdoğru yol”, “hak yol”, “Allah'ın davet ettiği yol”, “her türlü iyilik ve güzelliğe götüren yol”, “ahlâkî ve manevî her türlü yapılan çalışmaların adı” olduğu anlaşılmaktadır. Bu da sebîl kavramının maddî yönünden daha ziyade manevî yönünün ağır bastığını göstermektedir.

2.2.2. Tarîk

Tarîk kelimesi Kurân-ı Kerim'de dokuz ayette isim olarak geçmektedir.¹⁶ Kelime ayetlerde daha çok “yol” anlamında geçmekle birlikte bir surede “gök”¹⁷, bir surede de “hayat tarzı”¹⁸ anlamına gelmektedir.

Lügat olarak tarik, “ayaklarla vurulan yol”, “göğün tabakaları”,¹⁹ “yol”, “cadde”, “hal”, “gidiş”, “tarikât”, “mezhep”²⁰ anlamlarında kullanılmaktadır. Tarîk kelimesinin çoğulu olan “tarâik” kelimesini Kur'ân, toplumda farklı düşünce ve davranışta bulunanların ve onların türlü türlü yollara ayrılışlarını anlatırken kullanılmaktadır.²¹ Müennes kalıpta toplumun gelenek ve ilkelerini anlatmak için “tarîkat” ifadesi kullanılmaktadır.²²

Tarîkat, dinin metafizik yönüyle, insanı Allah'a yaklaştıran, Allah'ın hoşnutluğunu kazandıran, irfan, aşk, cezbe ve neşve yolunun adı olarak bilinmektedir.²³ Bu anlamlardan tarik kelimesinin de sırât ve sebîl kelimeleri gibi fizikî bir yol olmadığı, insanı yaratıcısına ulaştıran ve O'nun koyduğu sınırları ve ilkeleri hayat tarzı haline getiren bir yol olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 223.

¹⁵ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab* (Kahire: Nişâr Yayıncılık, 1119), 1930

¹⁶ en-Nisâ 4/168-169; et-Tâhâ 20/63, 77; el-Ahkâf 46/30.

¹⁷ el-Mü'minûn 23/17.

¹⁸ et-Tâhâ 20/14.

¹⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 303.

²⁰ Bekir Topaloğlu - Hayreddin Karaman, *Yeni Kamus* (İstanbul: Elit Ofset Tesisleri, 1983), 243.

²¹ el-Cin 72/11-13.

²² et-Tâhâ 20/63.

²³ İrfan Başkurt, *Adalet Ölçü Denge Sırât-ı Müstakîm* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2000), 91.

2.2.3. Din

Evrensel bir özellik taşıyan ve bireylerin manevi dünyasını zenginleştiren din olgusu,²⁴ kelime olarak Kur’ân’da kırk bir surede yüz bir defa geçmektedir. Bu ayetlerde “din”,²⁵ “ceza”,²⁶ “borç”,²⁷ “kanun”,²⁸ “kulluk”²⁹ anlamları kazanmaktadır. Din, “d-y-n” kökünden türeyen, çoğulu “edyân” olan bir isimdir. Lügat olarak, “borç”, “millet”, “itaat”, “şeriat”, “ibadet”, “İslam”, “ceza”,³⁰ “mükâfat”, “takva”,³¹ “hesap günü”,³² “iman”, “hal gidişat”, “âdet”, “durum”, “takva”, “hesap”, “saltanat”, “idare”, “hüküm”, “tedbir”³³ gibi geniş bir anlam alanına sahiptir.

Dinin, her bilim alanında farklı tanımları bulunmakla birlikte, ortak bir tanımda uzlaşılmamıştır.³⁴ Dinin, “Akıl sahiplerini, peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilâhi bir kanundur.” ve “Akıl sahibi insanları kendi iradeleriyle şimdiki halde salâha, gelecekte felâha sevk eden, Allah tarafından konulmuş olan bir kanundur.”³⁵ gibi farklı tanımları bulunmaktadır. Din, sırât kelimesi gibi yol anlamına da gelmektedir. Ancak bu yol ilâhi vahye dayanan, Allah’ın kanunları ve buyruklarının olduğu, kişinin de kendi hür iradesiyle girdiği bir yoldur.

2.2.4. Millet

Millet kelimesi, Kur’ân’da on bir surede onbeş defa geçmektedir. On dört ayette “din”, bir ayette de “yol”³⁶ anlamına gelmektedir. Sözlükte millet, “din”, “şeriat”, “yol”, “deftere yazmak”,³⁷ “sünnet”,³⁸ anlamlarına gelmektedir. Millet, “bir topluluğun etrafında toplandığı, üzerinde yürüdüğü ilkeler ve yoldur.”³⁹ Kur’ân’da millet kavramıyla sosyal gerçekliğe dikkat çekilmektedir.

İsfahânî, millet kavramı ile din kavramı arasında fark olduğunu, millet kavramının sadece şeriatın öncülleri olan peygamberlere isnat edilebileceğini, hiçbir zaman Allah’a nispet edilemeyeceğini söylemektedir.⁴⁰ Din ile millet kavramlarının uyuşmayacağı, dinin kişisel bir

²⁴ Gülcan Çelikel, “Namaz İbadetinin Toplumsal Bütünleştirme Etkisi”, *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 1/1 (Aralık 2023), 2.

²⁵ el-Âl-i İmrân 3/19-24; el-Mâide 5/3-54; el-el-Ankebût 29/65.

²⁶ el-Hicr 15/35; el-Vâkıa 56/86; es-Sâd38/78; es-Sâffât 37/20-53.

²⁷ el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/11-12.

²⁸ el-Yusuf 12/76.

²⁹ en-Nahl 16/52.

³⁰ İsfahânî, *Müfredat*, 175.

³¹ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, 1468.

³² el-Fâtıha1/4.

³³ Topaloğlu -Karaman, *Yeni Kamus*, 112.

³⁴ Detaylı bilgi için bk. Yılmaz Arı, “Din ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite”, *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, ed. F. Rençber vd., 2021/Mayıs, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 163-188.

³⁵ Günay Tümer, “Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/314.

³⁶ el-Bakara 2/120-130; el-Âl-i İmrân 3/95; el-Hac 22/78; el-En’âm 6/161; en-Nahl 16/123.

³⁷ Muhammed b. Yakubel-Ferûzâbâdi, *el-Kamûsü’l-Muhît* (Beyrut: h.817), 1058.

³⁸ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, 4271.

³⁹ Hatice Öztürk, *Millet Kavramının Anlam Alanı ve Teorik Çerçevesi* (Genç Mütefekirler Dergisi, 1/2, Aralık 2020), 91-135.

⁴⁰ İsfahânî, *Müfredat*, 471-472.

durum/inanç hali, milletin ise dinin toplumsallaşması, inanç ve törenler halinde somutlaşması hali olduğu da ifade edilmektedir.⁴¹ Anlaşıldığı kadarıyla millet kavamı, din anlamını da içermekle birlikte hem bireysel hem de toplumsal kullanımı açısından din kavramından daha kapsamlı bir muhteveya sahiptir.

2.2.5. Şeriat

Şeriat kelimesi, Kur'ân'da dört surede beş defa tekrar edilmektedir. Üç ayette isim olarak⁴² iki ayette mazi fiil kalıbında gelmektedir.⁴³ İsim olarak geldiği ayetlerde “bir şeriat” ve “akın akın” anlamları alırken, fiil olarak geldiği iki ayette “hukuk düzeni yaptı” ve “şeriat kıldı” anlamlarındadır. Sözlükte şeriatın, “yol”, “sünnet”, “âdet”, “yöntem”, “tarz”, “gelen yasa”, “büyük ve geniş dosdoğru yol”, “sırât-ı müstakîm”, “sebîl”, “suyun takip ettiği yol”, “suyun dolduğu yer”, “herkese açık olan kapılar”, “kapısı caddeye açılan bina”⁴⁴ “ışık veya hava deliği” ve “gemi yelkeni”⁴⁵ gibi pek çok manaya geldiği görülmektedir.

İstilah anlamı olarak şeriat, Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği dininde, emirlerinde ve yasaklarında “oruç, namaz, zekât, hac, iyilik ve güzel ameller” gibi şekillendirdiği kanunlar bütünüdür.⁴⁶ Arapçada “şerea” yol yapmak, “teşrî” anayasa anlamında olduğundan, şerea, şeriat ve şâri kelimelerinin anayasa, kanun ve kanun koyucu şeklinde karşılık bulduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla kanun koymak ve nizam tesis etmek, Rab, Velî ve Hâkim olan Allah'ın hakkıdır. O da bu hak sebebiyle din ve şeriat vermiştir.⁴⁷

Şeriat, insanı suyun kaynağına götüren, insanı hayata/ suya bağlayan yoldur. Şeriat tüm peygamberlerin ortak kaynağına kendi zaman ve zeminlerinden açılan özgün yol ve yöntemlerdir. Bu şeriat terimi, sonradan dinin kaynağı olan vahiylerden elde edilen pratik kurallar bütününe isim olmuştur.⁴⁸ Bu tanımlar şeriat kavramının sırât kelimesi gibi yol anlamına geldiğini ancak şeriatın çok daha geniş bir anlam alanına sahip olduğunu göstermektedir.

2.2.6. Hidâyet

Hidâyet kelimesi Kur'ân'da altmış iki surede, üç yüz on bir defa tekrar etmektedir. Seksen altı yerde isim olarak,⁴⁹ iki yüz yirmi beş yerde fiil kalıbında geçmektedir.⁵⁰ İsim olarak geldiği ayetlerde “doğru yol”, “doğru gider”, “yol gösteren Kur'ân”, “doğru yolda olanlar”, “yol gösterici”, “yola getiren”, “hidâyet”; fiil olarak geldiği ayetlerde ise “doğru yola iletmek”,

⁴¹ Başkurt, *Adalet Ölçü Denge*, 89.

⁴² el-Câsiye 45/18; el-Ârâf 7/163; el-Mâide 5/48.

⁴³ eş-Şûrâ 42/13-21.

⁴⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 2238-2239.

⁴⁵ Topaloğlu -Karaman, *Yeni Kamus*, 206-207

⁴⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 2238.

⁴⁷ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kuran*, 5/212.

⁴⁸ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2008), 993.

⁴⁹ en-Necm 53/23; el-Hadîd 57/26; el-Mülk 67/22; el-Alak 96/11; el-Leyl 92/12; el-Cin 72/13;

⁵⁰ el-Fâtîha 1/6; eş-Şuarâ 26/62-78; er-Rûm 30/29; es-Secde 32/3-24-26; el-İnsan 76/3.

“hedefi göstermek”, “sizi ilet sin”, “hidayet et se”, “bizi götür”, tanıyabilmek”, “doğru yola iletmez” anlamlarında kullanılmaktadır.⁵¹

“Hüdâ” doğru yola iletcek olan, Kur’ân’da insana Allah’ı hatırlatan şey, vahyedilen kitabın tümü de “hidâyet” olarak görülmektedir.⁵² Medine halkının hidayet kelimesini “vav” ile “hüdâvâ” şeklinde telaffuz ettikleri söylenmektedir.⁵³ Hidayeti sadece Yüce Allah’ın vereceğini bunun da dört şekilde olacağını söyleyen İsfahânî, bunları şöyle ifade etmektedir: Birincisi, akıl, zekâ ve zaruri bilgilerle donatılan insanın yükümlü tutulduğu hidâyet. İkincisi, peygamberlerin dili, Kur’ân ve benzeri kitaplarla insanlara çağrı şeklinde yaptığı hidâyet. Üçüncüsü, sadece hidâyete erenlerin elde ettikleri tevfi k. Dördüncüsü, ahirette cennetin yolunu göstermedir.⁵⁴

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere hidâyet kelimesi sırât kelimesi gibi yol anlamına gelmektedir. Ancak isim olarak telaffuz edildiğinde yolu gösteren “rehber”, “kılavuz” anlamı kazanmaktadır. İnsanın doğru yola davet edip çağırabileceği, ancak hidâyet vermenin sadece Allah’a mahsus olduğunu, “*Rasulüm, sen sevdiğini hidayete erdiremezsin, bilakis Allah dilediğine hidâyet verir ve hidâyete girecek olanları da en iyi O bilir.*”⁵⁵ ayeti hatırlatmaktadır.

Kur’ân’da sırât kelimesine anlam açısından yakın ve benzer kullanımları dikkate aldığımızda lafzî açısından benzerlik arz eden *sebîl*, *tarîk* gibi kelimeler kullanılırken, sırât kelimesine Kur’an’ın kazandırdığı muhteva açısından ise *din*, *millet*, *şeriat*, *hidâyet* gibi kelime ve kavramlar kullanılmıştır.

2.3. Kur’ân’da Müstakîm Kavramı

Müstakîm, Arapça “ka-ve-me” kökünden türeyen bir kelimedir. Üçlü bâb olan bu kökün mastarı “kıyâm”dır. Bu kökten türeyen “ikamet”, “kayyım” ve “istikâmet” kelimeleri de Kur’ân’da bulunmaktadır. Müstakîm kelimesi, Kur’ân’da yirmi iki surede, otuz yedi ayette geçmektedir. Yirmi iki ayette isim olarak, onbeş ayette sıfat olarak gelmektedir.⁵⁶ Bu ayetlerin hepsinde müstakîm kelimesi “dosdoğru” anlamında kullanılmaktadır.

Müstakîm, “hiçbir yerinde meyil ve eğrilik bulunmayan, sağlam ve kuvvetli olan”⁵⁷ anlamlara gelmektedir. Müstakîm üzere olan kimse doğruluktan meyiletmez. Ayrıca onun günahları silinir ve sevapları artar. O kimse batıl her yeri sarmışken apaçık doğruluk üzeredir.⁵⁸ Bu kazandırdığı anlamlardan, müstakîm üzere olan bir kimsenin dosdoğru bir hayat yaşantısına

⁵¹ el-Alak 96/11; el-Cin 72/13; el-Hadîd 57/26; el-Câsiye 45/20; es-Saff 61/5-7; el-Muhammed 47/5

⁵² Toshîhiko Izutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım, 2013),297.

⁵³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye), 4/299.

⁵⁴ İsfahânî, *Müfredat*, 538.

⁵⁵ el-Kasas 28/56.

⁵⁶ el-En’âm 6/126-153; el-Yûnus 10/25; el-Hûd 11/56; el-Fâtîha 1/6; el-Bakara 2/142-213; el-Âl-i İmrân 3/51-101.

⁵⁷ Uğur Gülbil, *İstikâmet Kavramına Semantik Yaklaşım* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 48.

⁵⁸ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 3784.

girmiş olduğunu, Yüce Allah'ın koyduğu sınırları aşmadan hayatını idâme ettiğini göstermektedir.

Kur'ân'da, “*kâme*” fiili on iki ayette “*ekîmû's-salât*” şeklinde telaffuz edilerek “namazı dosdoğru kılın” anlamına gelmektedir.⁵⁹ *Kâme* fiili, Arap edebiyatı ve Kur'ân'da “ayakta durmak”, “sabit kılmak”, “mutedil olmak”, “kararlı olmak” ve “bakıp gözetmek”⁶⁰ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. *Kâme* fiilinin mastarı olan “*kıyâm*”, namazın rükûnlarından biridir. Namazın ayakta ve sabit olarak dosdoğru kılınmasını, tadili erkâna uymanın önemini de göstermektedir. Ayrıca namazlara kararlı ve sabit olarak devam edilmesini, namazların korunmasını bildiren ayetler de bulunmaktadır.⁶¹

Aynı kökten gelen “*ekâme*”, “*ikamet etmek*”, “*ayağa kaldırmak*”, “*devam etmek*”, “*bir şeyi düzgün yapmak*”,⁶² “*bir şeyin hakkını vererek yapmak*”⁶³ gibi anlamlara gelmektedir. Yapılan her işin hakkını vermek, intizam göstermek, yapılan iş ne olursa olsun en güzel şekilde onu tamamlamak dosdoğru müstakîm üzere olan kimsenin özelliklerini de göstermektedir.

Kayyım kelimesi, “*başkan*”, “*idareci*”, “*velî*”, “*düzgün*”, “*kıymetli*”,⁶⁴ “*bir işi yerine getiren, üstlenen kimse*”⁶⁵ anlamlarına gelmektedir. Kur'ân'da “*dînen kayyimen*” kalıbında “*değişmez bir sabite olarak, onların hem dünya hem de ahiret hayatlarını düzenleyen*”⁶⁶ anlamında, “*ed-dînü'l-kayyım*” kalıbında ise dinin sıfatı olarak “*haram aylara gösterilmesi gereken saygı*”, “*dosdoğru olan din*”, “*sağlam din*” anlamlarındadır.⁶⁷ Kayyım kelimesinin terim anlamı, “*hâkim tarafından kısıtlı, gaib gibi nedenlere bağlı olan kimseler adına tasarrufta bulunmak üzere tayin edilen kişi*” olarak tarif edilmektedir.⁶⁸

İstikamet, Kur'ân'da yedi ayette fiil olarak geçmektedir. Bu ayetlerde “*doğru gitmek*”, “*doğru hareket etmek*”, “*dürüst davranmak*” anlamlarına gelmektedir.⁶⁹ Arapça lügat ve divanlarda istikamet, “*ayakta durmak*”, “*devamlı olmak*”, “*dosdoğru olmak*”, “*mutedil olmak*”, “*methetmek*”, “*yerinde sabit kalmak*”, “*bir mala fiyat koymak*” anlamlarındadır.⁷⁰

İstikamet, düz bir çizgi üzerinde olan yola denir ve haklı olanın yolu da buna benzer diyen İsfahânî, insanın istikametinin de doğru yolu izlemek olduğunu ifade etmektedir. Ardından

⁵⁹ el-Bakara 2/43; en-Nisâ 4/103; el-Mâide 5/12; el-En'âm 6/72; el-A'râf 7/170; et-Tevbe 9/5; er-Râd 13/22.

⁶⁰ Necdet Ünal, *Kur'ân-ı Kerim'de İstikâmet Kavramı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2005), 23.

⁶¹ el-Mü'minûn 23/9; el-Meâric 70/23-34.

⁶² Ünal, *İstikâmet Kavramı*, 52.

⁶³ İsfahânî, *Müfredat*, 416-417.

⁶⁴ Topaloğlu – Karaman, *Yeni Kamus*, 361.

⁶⁵ İsmail Özmel, “*Kayyım*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/107.

⁶⁶ İsfahânî, *Müfredat*, 416-417.

⁶⁷ et-Tevbe 9/36; el-Yûsuf 12/40; er-Rûm 30/30; el-Beyyine 98/5.

⁶⁸ İsmail Özmel, “*Kayyım*”, *DİA*, 25/107.

⁶⁹ et-Tevbe 9/7; el-Ahkâf 46/13; el-Fussilet 41/30; el-Cin 72/16.

⁷⁰ Ünal, *İstikâmet Kavramı*, 79.

da “Rabbimiz Allah’tır deyip, dosdoğru (istikametli) yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner”⁷¹ ayetini delil göstermektedir.⁷² İstikamet kelimesi, “dînî ve ahlâkî hükümlere uygun olarak hayat sürme, her türlü aşırılıktan sakınma, Allah’a itaat edip, Hz. Muhammed’in sünnetine uyma” şeklinde kısa ve öz bir tanımla da ifade edilebilir.⁷³

2.4. Fatiha Suresindeki Sırât-ı Müstakîm Tabiri

Sırât-ı müstakîm tabiri, Kur’ân’da yirmi bir surede, otuz üç ayette geçmektedir. Bu tabir nüzul tertibinde ilk Fâtiha suresinde “bizi dosdoğru/istikametli yola ilet”⁷⁴ anlamında dua şeklinde gelmiştir. Tabir birçok surede “dosdoğru/istikametli yol” anlamındadır.⁷⁵ Bu dosdoğru yolun nasıl bir yol olduğu ya da bu yollarda kimlerin olduğunu yine ayetlerden anlamaktayız. Fatiha suresinde bu yolun kendilerine nimet verilen kimselerin yolu olduğu ifade edilmektedir. Nisa suresindeki, “Onları elbette doğru yola iletirdik. Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.”⁷⁶ ayetinde de nimet verilenlerin kimler olduğu açıklanmıştır. Anlaşılan o ki bu yol “Allah’ın yolu”,⁷⁷ “Peygamberlerin yolu”,⁷⁸ “nimet verilenlerin yolu”,⁷⁹ “Allah’a kulluk edenlerin yolu”⁸⁰, şehitlerin, şahitlerin salihlerin yolu anlamlarına gelmektedir. Bu dosdoğru olan yola ulaşabilmenin Yüce Allah’ın dilemesi ile olacağını bildiren ayetler de bulunmaktadır.⁸¹

Nüzul tertibinde ilk defa Fatiha suresinde gelen “sırât-ı müstakîm”⁸² tabiriyle ne kastedildiğine dair müfessirler çeşitli yorumlar yapmıştır. Tercümânü’l-Kur’ân ünvanına sahip Abdullah b. Abbas bu tabirin, “bizi dosdoğru yola ilet”, “kendisinden razı olduğun dosdoğru dine ki, bu din İslam’dır. Bizi irşâd et. Bizi sırât-ı müstakîm üzere sabit kıl. Sırât-ı müstakîm Allah’ın Kitabıdır. Bizi Kitabın helal ve haramına ve ondaki şeylerin beyanına ilet.”⁸³ anlamında olduğunu söylemektedir.

Fâtiha suresindeki “sırât-ı müstakîm” tabirini siyak ve sibakı dikkate alarak değerlendiren Zemahşerî, bu bağlamda önce kulluk etmenin gelmesinin, ihtiyacın talep edilmesinden önce vesilenin zikredilmesinin, talebe cevap verilmesini gerektirdiğini ifade etmektedir. Yardımın türünün bildirilmemesi, her türlü yardımı kapsaması içindir. Bu durumda “ihdinâ/bizi ilet”

⁷¹ el-Fussilet 41/30.

⁷² Isfahânî, *Müfredat*, 418.

⁷³ Mustafa Çağrıncı – Süleyman Uludağ, “İstikamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/348.

⁷⁴ el-Fâtiha 1/6

⁷⁵ el-Âl-i İmrân 3/101; el-Hicr 15/41; el-Mü’minûn 23/73; el-Mülk 67/22.

⁷⁶ el-Fâtiha 1/6

⁷⁷ el-En’âm 6/126; el-Âraf 7/16; el-Hûd 11/56; el-Zuhruf 43/61.

⁷⁸ el-En’âm 6/161; el-Hac 22/67; el-Yâsîn 36/4; eş-Şûrâ 42/52; ez-Zuhruf 43/43.

⁷⁹ el-Fâtiha 1/7; en-Nisâ 4/68-70; en-Nahl 16/121; es-Sâffât 37/118.

⁸⁰ el-Âl-i İmrân 3/51; el-Meryem 19/36; Yâsîn 36/61; ez-Zuhruf 43/64.

⁸¹ el-Bakara 2/142-213; el-En’âm 6/39; el-Yunus 10/25; el-Hac 22/54; el-Fetih 48/2-20.

⁸² el-Fâtiha 1/6

⁸³ İbn Abbâs, *Tefsîr-i İbn Abbâs*, der. Muhammed Firuzâbâdi, 1. Basım, çev. Cevher Caduk (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2016), 1/44.

ifadesi talebi açıklamış olmaktadır. Adeta “size nasıl yardım edeyim? denilmiş, onlar da “Bizi dosdoğru yola ilet” cevabını vermişlerdir.” Yine o, Hz. Ali ve Ubeyy b. Kâb’ın “Bizi dosdoğru yola ilet” ifadesini “bizi dosdoğru yolda sabit kıl” anlamında tefsir ettiklerini aktarmaktadır.⁸⁴

İbn Kesîr’e göre, Fâtîha suresi Allah’a hamd ile başladığı için arkasından isteklerin gelmesi uygundur. Bu durum isteyenin en iyi halidir ki isteneni methetmekte ve sonra ihtiyacını zikretmektedir. Hatta mümin kardeşlerinin de ihtiyacını dile getirerek, “Bizi dosdoğru yola hidayet et” telebinde bulunmaktadır. İhtiyacın en güzel şekilde ifade edilmesiyle Allah da kulunu dosdoğru yola, hidayete yöneltmektedir.⁸⁵

Modern dönem müfessirlerinden Abduh ayetin tefsirinde,

Allah bize bir yol tayin etmiştir. O yol saadet üzeredir. O yoldan sapan da bahtsız olacaktır. İşte bu yol üzerinde olup istikameti korumak ibadetlerin özüdür. Allah, ‘bizi dosdoğru yola eriştir’ duasını yapmamızı istemektedir. Bunun da ‘Allah’ım! Kendi katından sapıklığa, hataya düşmekten koruyacak özel bir koruma ile birlikte bizi doğru yoluna eriştir anlamına geldiği yorumunda bulunmaktadır.⁸⁶ Elmalılı, sırât-ı müstakîmi istemeden önce Allah’a “yalnızca Senden yardım dileriz” dediğimizi ve bunun da Allah’tan yardım talebinin gerekliliğini gösterdiğini açıklamaktadır. Her hak olan yolun aslı hayırdır. Bu Allah’ın rahmetinin tecellisini göstermektedir. O yola giren gayesine ulaşır. Yaratılanların iyi ve kötü, fayda ve zarar anlayışlarının farklı olduğuna da değinen müfessir, bu yollardan birinin Allah’ın rızasına diğerinin ise Allah’ın öfkesine götüreceğini ve sırât-ı müstakîm ayetinin hak yoldan daha hususi ve daha açık bir mana telkin ettiğini söylemektedir.⁸⁷

Yüce Allah peygamber ve vahiy göndererek tüm insanlığı sırât-ı müstakîm olan dosdoğru yola davet etmektedir. Kul da kendi isteğiyle ya Allah’ın yolu olan dosdoğru yolu tercih etmiş ya da tam aksine İblis’in adımlarını takip ederek sapkın yollara yönelmiştir. İnsanın yapacağı bu tercih hem bu dünyada hem de ahirette onu Allah’ın rahmetinden uzaklaştıracak, gazabına yakınlaştıracaktır. İnsan sonu gazaba çıkan yola düşmekten kaçınmalı, bunun için de Allah’ın tanımladığı, peygamberlerin bildirdiği, kitapların rehberlik ettiği sırât-ı müstakîm yani dosdoğru yol üzere olmaya çalışmalıdır.

3. Sonuç

Araştırmamız göstermektedir ki, sırât-ı müstakîm tabirindeki “sırât” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de “yol” anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu yolun fiziki bir yol olmaktan ziyade insanı manevî olarak huzura ve mutluluğa ulaştıran bir yoldur. Yine sırât kelimesiyle yakın anlamlarda kullanılan sebîl, tarîk, din, şeriat, millet, hidayet kelimeleri de bazı nüans farklılıkları olsa da lügatta “yol” anlamına gelmektedir.

⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşaf*, 1/90-92.

⁸⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, çev. Bekir Karlıağa-Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984), 2/108.

⁸⁶ Muhammed Abduh – M. Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, çev. Mehmet Erdoğan vd. (İstanbul: Ekin Yayınları, 1.Basım, 2011), 1/84-87.

⁸⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (Ankara: Berikan Yayınları, 2.Basım, 2004), 1/115.

Müstakîm kelimesi ise, ayağa kalkmak, dik ve dümdüz olmak, dosdoğru olmak, adil olmak, itaat etmek, itidâl üzere olmak, haddi aşmamak, ölçülü olmak gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Sırât-ı müstakîm ifadesi kavram olarak ise “Allah’ın yolu”, “Allah’ın yasaları”, “İslam dini”, “Kur’ân’ın yolu”, “Peygamberlerin yolu”, “sadıkların, şehitlerin, şahitlerin ve salihlerin yolu” kısacası “kendilerine nimet verilenlerin yolu” anlamlarına gelmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’in mesajının doğru ve sağlıklı anlaşılması, onun kelime, kavram ve tabirlerine doğru anlamlar verilmesine bağlıdır. Kur’ân’ın önemli tabirlerinden biri olan sırat-ı müstakim ifadesinin anlaşılması da Yüce Allah’ın insanlara mesajının doğru idrak edilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede sırat-ı müstakim kavramını inceleyen bu araştırmamızın tefsir ve Kur’ân araştırmaları alanına kısmen de olsa katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça / References

- Abduh, Muhammed – Rıza Reşid, Muhammed. *Tefsiru'l-Menar*. çev. Mehmet Erdoğan vd. İstanbul: Ekin Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Arı, Yılmaz. “Din ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite”. *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*. ed., F. Rençber vd., 2021/Mayıs, Ankara: Gece Kitaplığı, 2021, 163-188.
- Başkurt, İrfan. *Kur’ân Açısından Din Eğitiminde Adalet, Ölçü, Denge, Sırat-ı Müstakîm*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- Çağrı, Mustafa – Uludağ, Süleyman. “İstikamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/348-349, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelikel, Gülcan. “Namaz İbadetinin Toplumsal Bütünleştirme Etkisi”. *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 1/1 (Aralık 2023), 1-13. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10413220>
- Etimolojik Açısından Ak Sözlük. “sirat”. Erişim: 30 Aralık 2024, <http://aksozluk.org/>
- Ferûzâbâdi, Muhammed İbn Yakub. *el-Kamûsü'l-Muhît*. Beyrut: h.817.
- Gül, Ali Rıza vd. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2. Basım, 2020.
- Gülbil, Uğur. “İstikâmet Kavramına Semantik Yaklaşım”. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Halil b. Ahmed. “Kitâbu'l-Ayn”. Beyrut: Dar Al-Kütüb- El- İlmîyeh.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur’ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım, 2013.
- İbn Abbâs. *Tefsîr-i İbn Abbâs*. çev. Cevher Caduk. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 1. Basım, 2016.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâîmâdüddînîsmâîl b. Ömer. *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*. çev. Bekir Karlağa-Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Kahire: Nâşir Yayıncılık, 1119.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur’ân*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2008.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâl-il Kur’ân*. çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce. İstanbul: Daru'ş-Şuruk Yayınevi, 9. Basım, 1980.
- Mâtürîdî, Ebu Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur’ân*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Vakfı, 4. Basım, 2019.
- Mevdudî, Ebu'l-Al'â. *Tefhimu'l-Kur’ân: Kur’ân'ın Anlamı ve Tefsiri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Özmel, İsmail. “Kayyım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/107-108, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Öztürk, Hatice. “Millet Kavramının Anlam Alanı ve Teorik Çerçevesi”. *Genç Mütefekkirler Dergisi* 1/2 (Aralık 2020), 91-135.
- Râğıp el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur’ân*. thk. Muhammed Seyyid el-Kîlânî, Beyrut: Dâru'l-marife, ts.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Taberi Tefsiri*. thk. Muhammed Ali Sâbûnî, çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Yeni Neşriyat, 1995.
- Topaloğlu, Bekir – Karaman, Hayreddin. “Yeni Kamus”. İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 10. Basım, 1983.
- Tümer, Günay. “Din”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ünal, Necdet. “Kur’ân-ı Kerim’de İstikamet Kavramı”. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2005.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. Ankara: Berikan Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te’vîl*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 70, 2016.

Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *Esâsu'l-Belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Orijinallik Beyanı / Declaration of Authenticity

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Akademik Etik Beyanı / Academic Ethics Statement

Makale, bilimsel araştırma tekniklerine ve akademik etik ilkelerine uyularak hazırlanmış veriler üzerinde herhangi bir tahrifat veya çarpıtma yapılmamış, başka bir araştırmadan kısmen veya tamamen intihal edilmemiş, yayınlanması amacıyla başka bir yayın organına gönderilmemiştir. / The article has been prepared in accordance with scientific research techniques and academic ethics principles, no falsification or distortion has been made on the data, it has not been plagiarized partially or completely from another research, and it has not been sent to another publication organ for publication.

Çatışma Beyanı / Conflict Statement

Bu makaleyle ilgili olarak diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir. / There is no conflict of interest with any other person or organization in relation to this article.

İthaf / Dedication

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir. / This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution

Çalışma iki yazarlı olarak yürütülmüştür. Birinci yazar Hanife ERSOY %70, ikinci yazar Doç. Dr. Fatih TOK %30 katkıda bulunmuştur. / The study was conducted by two authors. The first author Hanife ERSOY contributed 70%, the second author Assoc. Prof. Dr. Fatih TOK contributed 30%
